



Radio Kootwijk (foto Freddy Rikken)

Een vergeten radiostation op de Veluwe

De Dom van Kootwijk

In 1922 bouwde de architect Luthmann op de Veluwe het Radiostation Kootwijk. Het geheimzinnige bouwwerk, dat het midden houdt tussen een kathedraal en een kerncentrale, schijnt nogal moeilijk te vinden te zijn. Melchior de Wolff ging op zoek naar een gebouw dat hij alleen van foto's kende.

door Melchior de Wolff

Midden op de Veluwe, om en nabij het kruispunt van de lijnen Voorthuizen-Apeldoorn en Nunspeet-Woeste Hoeve, bevindt zich een van de fascinerendste gebouwen die in de twintigste eeuw in Nederland zijn ontworpen. Fascinerend, niet alleen door zijn architectuur, maar ook door de omstandigheid dat de architectuurgeschiedenis er meestal over zwijgt, als betrof het een zorgvuldig in stand gehouden mysterie — een geheimzinnig militair object, of een clandestiene kerncentrale. Ook bij het publiek is het nauwelijks bekend. Nog onlangs sprak ik iemand die speciaal naar de Veluwe was gereisd om het te bekijken, maar het niet had kunnen traceren.

Toch wordt het wel degelijk behandeld in de belangrijkste monografie over de vooroorlogse Nederlandse architectuur, die — zo gaan die dingen — door een Italiaan is geschreven (Giovanni Fanelli, *Moderne architectuur in Nederland, 1900-1940*). In het hoofdstuk over de Amsterdamse School wordt in dat boek de 'ten onrechte onbekend gebleven' architect Julius Maria Luthmann (1890-1973) ter sprake gebracht, een leerling en navolger van Kromhout en Berlage, die tussen 1920 en 1922 een 'persoonlijk, expressionistisch en tegelijk rationalistisch' meesterwerk bouwde: het Radiostation Kootwijk. Het wordt door Fanelli omschreven als een 'gesloten geheel van expressief en zeer plastisch werkende monolithische bouwvolumes in gewapend beton.' Er is een foto bij afgebeeld, die zo te zien vlak na de bouw moet zijn gemaakt. Waarom is dit radiostation zo weinig bekend? Wat was de functie? Is het misschien ooit, zonder dat iemand het in de gaten had, gesloopt?

Doodlopende weg

Na Amersfoort de oude provinciale weg naar Apeldoorn genomen. Ter hoogte van Stroe de afslag afgereden, die uitkomt in een soort woestijn. Een paar kilometer verder opnieuw een afslag: Kootwijk.

Het blijkt de aanduiding te zijn voor twee restaurants en een groepje boerderijen, maar in geen velden of wegen een radiostation. Nadere inspectie van het struikgewas levert een ANWB-paddestoel op: 'Radio Kootwijk, 5 km'.

Het asfaltweggetje verandert in een met keislag bedekt zandpad, dat na twee kilometer eindigt bij de mededeling dat het hier gaat om een doodlopende weg. Ten slotte, na een omzwenning van twintig minuten, onder andere via Hoog Soeren en een ontelbaar aantal wildroosters, doemt er ineens een blauw bord op met de tekst 'Radio Kootwijk'. Er blijkt een dorp te bestaan met die naam, of liever gezegd een straat, waarlangs een rij Amsterdamse-Schoolachtige woonhuizen. De straat eindigt bij een slagboom.

We stappen uit de auto. Door de bomen zijn de contouren van een grijze constructie zichtbaar, een ongeveer twintig meter hoge toren, met aan de voorkant iets wat op een vijver lijkt. Het gebouw van de foto.

Er nadert een man in het uniform van de PTT, het begin van een zinloze discussie. De toegang tot het terrein is verboden — Radio Kootwijk is in gebruik als station voor het telefoonverkeer, en wordt nauwlettend bewaakt. Maar na enig onderhandelen vertelt hij dat

er daar en daar een fietspad is waarvandaan je na tweehonderd meter het gebouw goed kunt zien. In het centrum van een woest, met heide beplant gebied staat iets wat moeilijk anders is te omschrijven dan als kathedraal. Het felle zonlicht weerklaart op een enorme betonnen hal, met de afmetingen van een gemiddelde hangar, die verbonden is aan een robuuste vierkante toren, die op drie meter boven de grond verticaal is opgedeeld door drie lange stroken glas. Aan de bovenkant van de toren wijkt de gevel iets naar binnen, waardoor dit gedeelte zich lijkt los te maken van de rest en tegelijkertijd het monumentale karakter wordt benadrukt. Het geheel wordt afgesloten door een donkergrijs geteerd koepelgewelf, dat

scherp afsteekt tegen de blauwe lucht.

Het lagere hoofdgebouw heeft duidelijk de vorm van een schip. Het is opgedeeld in zeven traveeën, die elk bestaan uit een laag bunkerachtig gedeelte met diep in het muurvlak verzonken, donkere ramen. Daarboven zijn enorme glaspartijen geplaatst, zoals bij de lichtbeuk van een gotische kerk, groot genoeg om ook van deze afstand door de ruimte heen te kijken. De achterzijde van het gebouw, daar waar zich bij een kerk het koor of de abside bevindt, wordt gevormd door een vlakke gevel met een majestieus boogvenster. Tegen de rand van het dak tekenen zich de in het beton uitgespaarde vormen af van een adelaar.

Rondom is het terrein bezaaid met dunne, metalen radiomasten, onderling door staalkabels verbonden, die op een lichtzinnige manier contrasteren met het karakter van de betonmassa. Onzichtbare, fragiele frequenties en golf lengtes tegenover de onneembare zwaarte van de materie. Het lijkt een decor voor een science-fictionfilm uit de jaren dertig.

Nederlands-Indië

Al tijdens de Eerste Wereldoorlog werden in Nederlands-Indië experimenten met radio uitgevoerd. Op de Malabar, een gebergte in de buurt van Bandoeng, bevond zich een klein zend- en ontvangststation, waarvan de antennes waren bevestigd tussen twee berghellingen. In april 1919 werden voor het eerst signalen in Nederland ontvangen. Dat gebeurde overigens nog niet in Kootwijk, maar in een provisorisch station op de Blaricumse Meent.

Een jaar eerder was er op de begroting van Waterstaat een bedrag gereserveerd voor de bouw van een radiostation ten behoeve van het draadloos telegrafisch verkeer met Nederlands-Indië. Tot dan toe was het contact onderhouden door middel van kabels, die in Engelse, Duitse en Amerikaanse handen waren. Vooral tijdens de oorlog leverde dat allerlei problemen op, en de Nederlandse regering gaf de voorkeur aan een verbinding via de ether. Men koos voor de locatie Kootwijk aangezien dit gebied eigendom was van de domeinen, zodat er geen onteigeningsprocedures hoefden te worden gevoerd. In augustus 1920 werd het eerste beton gestort.

De architect Luthmann was sinds 1920 verbonden aan de Rijksgebouwendienst, die juist in deze periode een opvallend vooruitstre-

vende architectuurpolitiek voerde. Voor Luthmann, amper 30 jaar oud, was het radiostation de eerste

grote opdracht, waarbij hij bovendien in ongekende mate *carte blanche* kreeg. Het enige waarmee hij rekening had te houden, was het materiaal — gewapend beton. Verder waren er nauwelijks beperkingen. In een artikel uit 1960 in het *Bouwkundig weekblad* schrijft Luthmann: „Het was zoiets van bouw nu maar een waterdichte machinehal, vooral droog, en een zendtoeren; wij zetten er dan onze apparatuur wel in.” Dit betekende de grondslag voor een uniek project.

Er heerst binnen de architectuurgeschiedenis een zekere verwarring over de vraag in welke stroming dit monument moet worden geplaatst, en volgens welke criteria het moet worden beoordeeld. Wat is de betekenis van dit gebouw dat zo raadselachtig het massieve van een bunker combineert met de geraffineerde constructiewijze van een gotische kathedraal? En hoe bepaalt een architect zijn weg bij het ontwerpen van een object waarvan geen eerdere voorbeelden te vinden zijn. laat staan een traditie?

wijk en de Duitse architectuur (Behrens, Mendelsohn, Poelzig) uit de betrokken periode, en op het daarin samenvallen van expressionistische vormen en rationele uitgangspunten.

Maar wat bij dit soort gehistoriseer naar mijn gevoel ontbreekt is een verklaring voor de machinale en elektrificerende spanning die onmiskenbaar van het gebouw afstraalt. Roerloos staat de betonmassa in het landschap, maar het lijkt alsof zij zich elk ogenblik zuchtend en trillend in beweging kan zetten, als een locomotief of een kanonneerboot. Het onontkoombare effect van samengeklonterde energie, dat de suggestie oproept dat er maar een schakelaar hoeft te worden omgezet en de bliksem wordt de hemel ingestuurd.

Het intrigerende daarbij is dat die schakelaar inderdaad is omgezet, maar dat de bliksem onzichtbaar is. Uitdrukking geven aan iets wat niet met het oog waarneembaar is, *radio* — daarin schuilt de prestatie van dit gebouw en deze architect, die daarmee misschien het beste kunnen worden ingedeeld bij een in Nederland niet-bestaande ideologie: het futurisme.